

УДК 378.015.31

Борис Пантюхов,
аспірант кафедри загальної
педагогіки та дошкільної освіти
Дрогобицького державного
педагогічного університету
імені Івана Франка

АКТУАЛІЗАЦІЯ ДОСВІДУ ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ КУРСАНТІВ ВІЙСЬКОВИХ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

У статті проаналізовано сучасний стан патріотичного виховання курсантів військових закладів вищої освіти. Визначено умови, які впливають на стан патріотичного виховання курсантів. Доведено, що в сучасних умовах актуалізуються питання збагачення змісту, урізноманітнення форм, методів і засобів патріотичного виховання курсантів військових закладів вищої освіти. При цьому нагальним питанням залишається перехід на новий рівень взаємодії педагогів і курсантів, що забезпечував би суб'єкт-суб'єктні взаємини у процесі виховання.

Ключові слова: *патріотичне виховання, патріотизм, курсант, військовий заклад вищої освіти, форми патріотичного виховання, методи патріотичного виховання, засоби патріотичного виховання, зміст патріотичного виховання.*

The article analyzes the current state of patriotic education of military institutions students. The conditions that influence the state of patriotic education of students (change of subjects of patriotic education, change of ideological priorities, hybrid war, negative influence of mass media, shortcomings of educational process) have been determined. Modern conditions, issues of content enrichment, diversity of forms, methods and means of patriotic education of students in military institutions of higher education have been actualized. It is stated that the basis of educational work in military institutions of higher education should follow the following guidelines: formation of students' respect for the Constitution of Ukraine, Laws and the Charter of the Armed Forces; development of understanding of the need to protect the Fatherland with arms in their hands; formation of a positive attitude of the future profession, responsible attitude to official duties; formation of moral and combat qualities in students (courage, stability, responsibility, fidelity to oath, ability to overcome difficulties in order to achieve victory); acquaintance of

students with the cultural values, history, domestic and martial traditions of the country; implantation of the norms of humanistic morality: honesty, tolerance, mutual help, respect for comrades, etc.; development of self-esteem, conscientiousness, internal discipline; the development of physical qualities necessary for the performance of official duties and combat tasks. It is stated that in the process of education it is necessary to use active methods of education and information technologies. At the same time, the urgent question is the transition to a new level of interaction between teachers and students, which would provide subject-subject relationships in the process of education.

Keywords: *patriotic upbringing, patriotism, military students, military institution of higher education, forms of patriotic education, methods of patriotic education, patriotic education, patriotic education content.*

Сьогодні диктує нові вимоги до підготовленості, бойових якостей та патріотичної вихованості військовослужбовців. Складні умови, в яких сучасним офіцерам доводиться виконувати професійний та громадянський обов'язок, актуалізують проблематику патріотичного виховання курсантів військових закладів вищої освіти. Адже саме тут починається гартування майбутніх офіцерів, яке продовжуватиметься впродовж усієї офіцерської кар'єри. «Патріотично-вихований офіцер – це особлива категорія людей з високою патріотичною свідомістю, який зацікавлений у зміцненні та захисті цілісності своєї держави, широким світоглядом, активною життєвою позицією, здатний сумлінно виконувати свої посадові обов'язки як військового, так і громадянина своєї країни» [1, с. 16].

Проблема патріотичного виховання майбутніх офіцерів досліджувалася у працях Г. Воробйова, О. Дєточкі, В. Єфімової, Ю. Каменюк, Г. Коваль, П. Ткачука та ін.

Поряд із констатуванням позитивних зрушень у напрямі патріотичного виховання курсантів в умовах сьогоднішнього дня, науковці висловлюють й певне занепокоєння. Так, Г. Коваль стверджує: державно-патріотичні цінності поки ще не стали пануючими у свідомості військових кадрів. Не досягає свого ефекту й надмірна культивування релігійних мотивів і канонів як регуляторів поведінки військовослужбовців [6, с. 37]. Стосовно цього твердження можемо лише зауважити, що написані ці слова до початку військових дій на сході України, які кардинально вплинули на світогляд українського суспільства загалом і військовослужбовців, зокрема. Стосовно ж надмірної культивування релігійних мотивів, хочемо зауважити, що власне спостереження за освітнім процесом низки військових закладів вищої освіти засвідчило, що така робота будується винятково на добровільній основі з боку військовослужбовців.

В. Єфімова за результатами проведеного дослідження констатувала «недостатню організаційну та методичну роботу посадових осіб органів

військового управління, військових частин, військово-навчальних закладів та установ (організацій) ЗС України України щодо військово-патріотичного виховання особового складу» [2].

Несистемний характер заходів військово-патріотичної роботи у Збройних Силах України відзначає Ю. Каменюк. Авторка називає чинники, які негативно впливають на військово-патріотичну вихованість майбутніх офіцерів: «зниження престижу офіцерської професії та позитивної мотивації офіцерів до військової служби; соціальна незахищеність офіцерів і членів їхніх сімей; загальне розмивання духовно-моральних, патріотичних якостей офіцера. Як результат, у молоді, яка вступає до ВВНЗ, не розвинена патріотична свідомість, відчувається певний ідеологічний вакуум, що веде до зниження почуття національної гордості, любові до Вітчизни, ускладнює навчальну та виховну роботу з курсантами» [5, с. 433].

Проте, на наше переконання, об'єктивні суспільні умови стають катализатором удосконалення процесу патріотичного виховання майбутніх курсантів. Усвідомлення небезпеки зовнішньої агресії, бажання захистити суверенітет та незалежність України спонукають майбутніх офіцерів до розвитку рис громадянина-патріота. Це підтверджується також результатами інших досліджень.

Так, вченими Науково-дослідного центру гуманітарних проблем Збройних Сил України було проведено соціологічне дослідження «Стан військово-патріотичного виховання військовослужбовців Збройних Сил України та членів їхніх сімей» [3]. Респондентам було запропоновано відповісти на такі запитання:

1. Що для Вас означає поняття «патріотизм»?
2. Що для Вас є предметом гордості за свою країну та свій народ?
3. Як Ви оцінюєте свою морально-психологічну готовність захищати Україну від небезпек (військової загрози з боку інших країн, терористичних актів, наслідків природних катаклізмів), якщо це передбачатиме загрозу Вашому життю?
4. Якщо Ви готові (скоріш готові) [захищати Україну від небезпек], то вкажіть чим мотивована Ваша готовність?
5. Чим обумовлені Ваші вагання щодо готовності [захищати Україну від небезпек]?

Відповіді на перше питання засвідчили, що респонденти розуміють поняття «патріотизм» як: вірність громадянському і військовому обов'язку (54,81 %), любов до Батьківщини (53,44 %), повага до патріотичних та бойових традицій народу України та його Збройних Сил (30,16 %), відчуття обов'язку перед своїми рідними та близькими (29,06 %), здатність віддати життя за Батьківщину (27,22 %), любов до рідної мови, відчуття причетності до минулого та сьогодення держави (16,66 %).

Розподіл відповідей на друге питання був таким: місце, де народилися й вирости (47,53 %), минуле країни, її історія (39,1 %), національні пісні, свята, звичаї (27,56 %), рідна мова (22,71 %), держава, в якій живуть (21,61 %), перемоги спортсменів (20,33 %), прапор, гімн, герб Української держави (15,48 %), Збройні Сили України (13,83 %), національні герої (13,28 %), література та мистецтво (12,27 %), релігія свого народу (12 %), військова могутність держави (5,49 %). Близько 2 % респондентів вважають, що пишатися немає чим.

Відповіді на третє запитання вселяють оптимізм, адже 92 % респондентів повністю готові або ж скоріше готові, ніж ні до захисту України від небезпек.

Мотивами готовності респонденти назвали: обов'язок захисту Батьківщини (67 %), усвідомлену необхідність захищати родину і свій дім (65 %), необхідність захисту свого народу і культури (34 %), обов'язок захисту держави (17 %).

Серед мотивів, які негативно впливають на готовність до захисту України, були згадані такі: низький рівень соціальних гарантів, погане піклування держави про своїх захисників (понад 70 %), сумнів у перемозі української армії у випадку конфлікту через недостатню забезпеченість (62 %), невпевненість в обіцянках держави піклуватися про військово-службовців та їхні сім'ї у випадку загибелі/каліцтва (48 %), невпевненість у здатності керівництва приймати правильні рішення в бойовій обстановці (15 %), невпевненість у професійній підготовленості підлеглих до ведення бойових дій (13 %), небажання ризикувати своїм здоров'ям та життям (3 %).

З одного боку, наведені результати досліджень свідчать про усвідомлення в сучасному українському суспільстві загалом, а також у військових закладах вищої освіти, зокрема, важливості та необхідності патріотичного виховання. Проте з іншого, аналіз наукової літератури, а також сучасного стану патріотичного виховання курсантів вказав на специфічні умови, в яких воно здійснюється на сучасному етапі.

По-перше, сьогодні суттєво змінилися суб'єкти патріотичного виховання. Сучасні реалії як ніколи актуалізували проблему патріотичного виховання. Курсанти надзвичайно мотивовані. Поряд з ними навчаються товариші, які брали участь у бойових діях, з ними працюють викладачі – учасники АТО, які є живим прикладом військової відваги, витримки, звитяги. Крім того, сьогодні повноправними суб'єктами патріотичного виховання курсантів стали військові капелани. Відповідно до Положення про службу військового духовенства (капеланську службу) у Збройних Силах України, затвердженого Наказом Міністра оборони України від 27 січня 2015 р. завданнями військового священика, зокрема, є: «виховання у військовослужбовців високого патріотичного почуття та бойового духу

на основі морального і духовного потенціалу релігійної та культурної спадщини українського народу; виховання у військовослужбовців толерантного ставлення до людей з інакшими світоглядними та релігійними переконаннями; ознайомлення особового складу з історією національного, культурного та релігійного становлення української державності; допомога військовослужбовцям у розвитку їх особистих та колективних моральних якостей: братерства, мужності, хоробрості, відповідальності, поміркованості, жертвовності, дисциплінованості, розсудливості тощо; ...формування серед військовослужбовців братерських відносин на засадах принципів солідарності, гуманності та почуття святенності військового обов'язку» [6]. Будучи незаперечним авторитетом для віруючих військовослужбовців капелан здатний виховувати власним прикладом праведності та здорового способу життя, сприяти підтриманню високого морального та бойового духу.

По-друге, відбуваються зміни ідеологічних пріоритетів, які впливають на зміну мети та завдань патріотичного виховання. Якщо в перші десятиліття незалежності Української держави мова йшла про український патріотизм, то після початку бойових дій на сході України, які стали небезпекою для цілісності та суверенітету держави, на перший план вийшов український державницький патріотизм. Власне умови загрози суверенітету та цілісності держави висунули на перший план інтереси держави та національної безпеки, що перевалюють над індивідуальними інтересами громадян.

По-третє, в умовах гібридної війни і незалежності засобів масової інформації зростає не завжди позитивна роль ЗМІ у формуванні патріотичних почуттів молоді. Особливо це стосується телебачення та Інтернету. Наприклад, засобами телебачення можна забезпечити ефекти «присутності на місці подій», «першого джерела інформації» та «зараження», комплексний вплив на різні органи сприймання, можливість навіювання шляхом акцентування на певній інформації тощо. Усе це підвищує ступінь достовірності до інформації, що повідомляється. А от зміст інформації є різним і часто залежно від телеканалу, який її транслює, не завжди позитивним в аспекті виховання патріотизму, готовності захищати Батьківщину тощо.

Ми погоджуємося з твердженням Г. Коваль [6], що на формування патріотизму в молоді загалом й курсантів військових закладів вищої освіти зокрема впливають такі чинники:

- **однобічна спрямованість патріотичного виховання, коли вихованці виступають головним чином як об'єкт впливу з боку його суб'єктів;**

- **стандартизація виховного процесу, спрощення та уніфікація його засобів, форм і методів.** Наше дослідження переконує, що у військових

зкладах вищої освіти часто застосовується традиційний педагогічний інструментарій патріотичного виховання, тематика заходів повторюється, форми їхнього проведення з року в рік практично не змінюються. Особливо це стосується періоду 1991–2014 рр.;

– невизначеність, розмитість змісту, відсутність теоретично розроблених фундаментальних основ. Можемо констатувати, що нормативно-правове забезпечення патріотичного виховання молоді, яке регламентувало б зокрема основні засади змісту патріотичного виховання, є недосконалим;

– відрив від інформаційно-пізнавальної діяльності, погляд на виховання як на супутнє навчання другорядної діяльності. Позааудиторна діяльність у військових закладах вищої освіти часто не пов'язана із аудиторною діяльністю курсантів;

– порушення координації, взаємозв'язку чи спадкоємності між всіма основними ланками системи патріотичного виховання. При цьому варто розуміти, що лише узгодженість всіх ланок системи патріотичного виховання курсантів зможе посприяти реалізації основної соціальної мети – «...зміцнення обороноздатності країни, що виражається у формуванні сукупності високих світоглядних, морально-психологічних, героїко-моральних, фізичних і військово-професійних якостей, необхідних для виконання свого патріотичного обов'язку» [1, с. 14];

– перевага негативного характеру соціально-педагогічного впливу засобів масової інформації на молодь. Інформація, яка транслюється окремими каналами ЗМІ, відображає не стільки національні інтереси України, скільки інтереси інших держав. Натомість «ефективність інформаційної боротьби залежить насамперед від добре організованої і скоординованої системи інформаційного захисту, нейтралізації джерел негативного інформаційного впливу та проведення роз'яснювальної роботи серед населення, особового складу військових формувань держави» [8, с. 152]. Вважаємо, що варто прислухатися до рекомендацій парламентських слухань про становище молоді в Україні на тему: «Ціннісні орієнтації сучасної української молоді». У них зокрема йдеться про необхідність «забезпечити збільшення частки телепрограм соціальної спрямованості, що створюються за державним замовленням, щодо формування в українській молоді патріотизму та національної свідомості на прикладах героїчної боротьби Українського народу за самовизначення і творення власної держави, за ідеали свободи, соборності та державності, героїчної боротьби українських козаків, героїв Крут, Українських січових стрільців, армій Української Народної Республіки, Західноукраїнської Народної Республіки, Холодноярської Республіки, учасників антибільшовицьких селянських повстань, загонів Карпатської Січі, Української повстанської армії, українців-повстанців у сталінських концтаборах,

українців, які воювали в арміях держав-учасниць Антигітлерівської коаліції та в рухах опору нацистській Німеччині та її союзникам під час Другої світової війни, учасників міжнародних операцій з підтримки миру і безпеки, учасників дисидентського руху в Україні, учасників революційних подій в Україні у 2004, 2013–2014 роках, учасників антитерористичної операції в Донецькій та Луганській областях з широким висвітленням позитивного внеску в державотворчі процеси, суспільне та культурне життя України представників національних меншин, корінних народів та іноземців, а також внеску українців у розвиток світової науки, мистецтва, літератури, спорту та культури» [9];

– слабкість наукового обґрунтування існуючої системи патріотичного виховання; розрізненість наукових досліджень без врахування соціально-гуманітарних знань. На сьогодні практично відсутні дисертаційні дослідження, які охоплювали б проблему формування патріотичної свідомості курсантів військових закладів вищої освіти тощо.

Проте очевидно, що в останні роки робота з патріотичного виховання курсантів значно похвалася. Тому в сучасних умовах мова має йти про переорієнтацію його змісту та педагогічного інструментарію на умови, в яких сьогодні реалізуються завдання патріотичного виховання. Власне обґрунтування цих аспектів і є метою статті.

Аналіз організації і змісту патріотичного виховання курсантів у закладах вищої військової освіти показав, що його метою є розвиток в майбутніх офіцерів патріотизму та громадянськості як надзвичайно важливих духовно-моральних і соціальних цінностей, формування професійно значущих якостей і готовності до їхнього прояву у практичній діяльності, вірності військовому обов'язку, відповідальності та дисциплінованості у процесі навчання та військової служби.

У сучасних умовах відбуваються зміни у змісті патріотичного виховання майбутніх курсантів. До початку бойових дій на сході України науковці констатували наявність системної кризи військової освіти, зумовленої безпосередньо кризою в освітянській сфері суспільства. Як стверджував М. Шевченко: вітчизняна система військової освіти перебуває в стані «культурного шоку», що характеризується конфліктною взаємодією трьох типів цінностей. Старшим офіцерам та генералам притаманна реліктова пам'ять системи радянської освіти, представлена цінностями радянської військової школи. Молодим випускникам національних закладів вищої військової освіти притаманні цінності національної військової школи. Натомість військовослужбовці, що пройшли перепідготовку у військових навчальних закладах Заходу, брали участь у міжнародних миротворчих операціях є носіями цінностей, імплементаційних західноєвропейською та англо-американською військовими школами [10]. З огляду на це, науковцями було надано рекомендації

еволюційним шляхом здійснювати перехід від старих методологічних стереотипів (радянських часів) до нових (поєднання цінностей національної військової школи з цінностями західної військової школи). При цьому вкрай небезпечним декларувалося копіювання зарубіжного досвіду формування системи воєнної безпеки, без врахування цивілізаційних, геополітичних, геокультурних та інших особливостей вітчизняних воєнно-політичної та військово-соціальної систем [2, с. 18].

Анексія Кримського півострова, початок бойових дій на сході України стали каталізатором процесу удосконалення змісту патріотичного виховання військовослужбовців шляхом відкидання цінностей радянського зразка та прийняття нових національно орієнтованих цінностей. Значна частина офіцерів з радянськими стереотипами мислення стали зрадниками та присягнули на вірність Російській Федерації. Натомість нова генерація офіцерів та військовослужбовців ще більше утвердилася в усвідомленні необхідності плекання національних цінностей. В сучасних умовах у змісті патріотичного виховання у військових закладах вищої освіти виділяються такі цінності, як громадянськість, надпартійність, пріоритет суспільних інтересів над особистими, відданість Батьківщині, готовність із зброєю в руках захищати її, готовність до виконання складних і відповідальних завдань із захисту Батьківщини, наступність, збереження і розвиток кращих традицій Збройних Сил, інших військових формувань, самовідданість і здатність до подолання труднощів, мобільність, гуманізм, моральність, почуття власної гідності, соціальна активність, відповідальність, нетерпимість до порушення норм права та моралі.

Основу виховної роботи мають скласти такі орієнтири: прищеплення курсантам поваги до Конституції України, Законів та Статуту Збройних Сил; розвиток розуміння необхідності захисту Вітчизни із зброєю в руках; формування позитивного ставлення майбутньої професії, відповідального ставлення до службових обов'язків; формування в курсантів морально-бойових якостей, серед яких: мужність, відвага, стійкість, відповідальність, вірність присязі, здатність долати труднощі задля досягнення перемоги; прилучення курсантів до культурних цінностей, історії, побутових та бойових традицій країни; прищеплення норм гуманістичної моралі: чесності, толерантності, взаємодопомоги, поваги до товаришів тощо; розвиток почуття власної гідності, совісності, внутрішньої дисциплінованості; розвиток фізичних якостей, необхідних для виконання службових обов'язків та бойових завдань.

Виховання почуття любові до батьківщини і готовності її захищати має проходити червоною ниткою в діяльності військових закладів вищої освіти. З одного боку, завдання патріотичного виховання мають реалізуватися в т.ч. й у межах інших напрямів виховання. З іншого, завдання патріотичного виховання мають повсякчас реалізуватися як в

аудиторній, так і позааудиторній роботі. При цьому має забезпечуватися тісний взаємозв'язок навчання і виховання, інтеграція аудиторної та позааудиторної діяльності. Основою такої єдності є об'єктивна зумовленість навчання і виховання соціально-економічними відносинами та державною політикою, зв'язок між змістом наукових знань та їхньою моральною оцінкою, органічний зв'язок і взаємопроникнення принципів, методів і форм навчання і виховання. Тому на кожному занятті майбутні офіцери мають не лише оволодіти певною сумою знань, але й сформувати власне ставлення до них, засвоїти низку цінностей, які ляжуть в основу поведінки. Аналогічно й кожен захід повинен бути насичений важливою інформацією, форма подачі має бути більш емоційно насиченою, ніж це відбувається на заняттях. Об'єднуючим моментом має також бути потійне створення на заняттях та поза ними виховуючих ситуацій, які дають змогу курсантам систематично та постійно виявляти необхідні професійні та моральні якості.

Патріотизм є складним інтегральним соціально-психологічним явищем. Він включає три аспекти: когнітивний (знання, уявлення), емоційний (ставлення, почуття) і поведінковий (готовність до дії, настанови).

У когнітивній сфері система освіти, засоби масової інформації мають спрямовуватися на передачу майбутнім офіцерам знань про героїчне минуле українського народу, культурні традиції народу, про подвиги патріотів минулого і сучасності, які зробили значний внесок у здобуття і збереження суверенітету та державної незалежності України.

Аналіз робочих програм дисциплін соціально-гуманітарного циклу, що викладаються у військових закладах вищої освіти, засвідчив їхню насиченість відповідною інформацією. Натомість на заняттях з військової підготовки це завдання реалізоване не повною мірою. Як зазначає Є. Брижаний і ми з цим повністю погоджуємося: «У програмі навчання слід передбачити вирішення основних проблем: формування патріотичної спрямованості особистості майбутнього офіцера; засвоєння програми військової підготовки; усвідомлення їх особистісної та суспільної значущості під час виконання конституційного обов'язку щодо захисту держави та її народу; формування теоретичної, практичної і психологічної готовності майбутнього офіцера до планування, організації, підготовки та якісного проведення виховних заходів патріотичного спрямування» [1, с. 12].

В умовах військової загрози надзвичайно важливо забезпечити консолідовану роботу засобів масової інформації. Інформація, ними трансльована, має пропагувати взірці моральної поведінки, передавати загальнолюдські цінності, містити критичну оцінку щодо тих сфер дійсності, які мають деструктивний характер. Варто звернути увагу на те,

щоб зміст пропагованої інформації відображав проукраїнську позицію та створював позитивний образ українських Збройних Сил.

Велику роль в утвердженні в суспільній свідомості ідей патріотизму відіграють традиційні церкви, які мають чітку проукраїнську позицію та сприяють розвитку в суспільстві моральних ідеалів і загальнолюдських якостей, розглядають служіння Вітчизні вищим духовним обов'язком людини. З огляду на це, вважаємо доцільним продовження розвитку інституту військового капеланства, залучення бажаючих курсантів до участі в Богослужіннях, прощах до святих місць, спілкування з святиками тощо.

Загальновідомо, що для продуктивного засвоєння інформації вона має бути збагачена емоційно. «В емоціях і почуттях відображений вибірковий характер людської свідомості, оскільки найчастіше переживання викликані тими об'єктами і явищами, які набувають для індивіда певного життєвого значення, стають для нього цінними...» [10, с. 406]. Для забезпечення емоційної складової в патріотичному вихованні курсантів важливо використовувати різні форми, методи і засоби впливу. Безперечно, застосування традиційного педагогічного інструментарію патріотичного виховання має переваги, які насамперед пов'язані з вивіреною відпрацьованістю, алгоритмізацією процесу виховання. Проте з іншого боку, звичайна щоденна робота стає для курсантів рутинною, звичною, нецікавою, а відтак не залишає емоційного відклику в душах.

Саме тому варто урізноманітнювати педагогічний інструментарій патріотичного виховання шляхом більш широкого залучення активних методів та технологій виховання, варто ширше застосовувати інформаційні технології. У цьому контексті погоджуємося з думкою Є. Брижатога: «Необхідно поєднувати різноманітні методи і форми патріотичного виховання, уникати формалізму й одноманітності, насичувати їх патріотичними емоціями та переживаннями, активно використовувати приклади мужності й героїзму захисників України як з історичного минулого, так і нинішніх воїнів-героїв, які боронять нашу державу від російської агресії» [1, с. 14].

Так, у процесі патріотичного виховання курсантів широко використовуються методи, що належать до низки груп:

1) методи формування патріотичної свідомості. До цієї групи належать загальнопедагогічні методи, які традиційно використовуються у діяльності військових закладів вищої освіти: бесіда, розповідь, лекція, дискусія, переконання (словом і ділом) тощо. Проте, на наше переконання, їх слід доповнити методами занурення, екстраполяції минулого на сучасність, неперервного відстежування новацій, аналізу ситуацій тощо. Кожен з цих методів несе своєрідне функціональне навантаження. Метод

занурення у тематику патріотичного виховання дає змогу встановити міцний взаємозв'язок між аудиторною та позааудиторною роботою та забезпечити одночасне логічне й емоційне сприймання та засвоєння необхідної інформації. Різновидом цього методу може стати метод занурення у минуле, який дасть змогу курсантам системно та всебічно ознайомитися з історією України та її Збройних Сил, встановити причинні взаємозв'язки між різними подіями, фактами, явищами тощо. Метод екстраполяції минулого на сучасність дає змогу оцінити досвід минулого, знайти конструктивне розв'язання сучасних проблем, спираючись на досвід минулого. Метод неперервного відстежування новацій дає змогу курсантам помічати найменші досягнення у різних сферах життя держави, що своєю чергою впливатиме на формування у них гордості за свій народ, державу, її Збройні Сили тощо. Застосування методу аналізу ситуацій включає три етапи: 1) вивчення, 2) аналіз і 3) прийняття рішення стосовно ситуації, що виникла як наслідок минулих подій чи, що може виникнути у майбутньому. Моделювання та аналіз ситуацій дають змогу майбутнім офіцерам ментально побудувати алгоритм дій, який може знадобитися у майбутньому при виконанні професійних завдань.

У процесі патріотичного виховання варто також спиратися на метод прикладу. Сьогодні поряд з курсантами навчаються товариші, які брали участь в АТО, багато викладачів освітніх закладів, а також їхніх випускників можуть поділитися своїм бойовим досвідом. Такі зустрічі мають бути регулярними, а їхній зміст – мати чітке патріотичне спрямування;

2) методи формування патріотичної поведінки курсантів. У військових закладах вищої освіти широко застосовуються такі методи, як вимога, вправлення, доручення. Проте, вважаємо, що ширше варто застосовувати створення виховуючих ситуацій, ділові та рольові ігри, моделювання тощо. Застосування названих методів дасть змогу курсантам на практиці виявити моральні риси характеру, зокрема, й патріотизм, стати ініціаторами певної діяльності, а відтак відчутти відповідальність за результат ініційованої діяльності;

3) методи стимулювання діяльності. Безперечно, методи заохочення і покарання широко застосовуються у військовій педагогіці. Ми хочемо наголосити на необхідності більш широкого використання методу змагання. Адже здорова конкуренція є каталізатором розвитку. Змагання здатне згуртувати колектив, спрямувати його на досягнення успіхів, навчити курсантів, як гідно перемагати, так і гідно програвати. При цьому у процесі змагання варто застосовувати прийом актуалізації патріотичних почуттів.

У процесі патріотичного виховання курсантів військових закладів вищої освіти варто також урізноманітнювати форми виховної роботи.

Зокрема, це мають бути як форми, що забезпечують загальнорозвивальний компонент змісту патріотичного виховання (бесіди, вечори запитань-відповідей, круглі столи, семінари, конференції, перегляд художніх і документальних фільмів тощо), так і форми, детерміновані специфікою завдань патріотичного виховання (ділові ігри, практичні роботи, участь в роботі гуртків військово-патріотичного спрямування, секції з військово-прикладних видів спорту тощо). Найважливішу для становлення патріотизму курсантів групу форм виховання мають складати комплексні форми, до яких належать організація: урочистих ритуалів та церемоній; уроків мужності; вечорів пам'яті; святкування визначних дат в історії України та її Збройних Сил; зустрічей з учасниками бойових дій, випускниками військових закладів вищої освіти, добровольцями, волонтерами; вшанувань кращих офіцерів та курсантів військових закладів вищої освіти; науково-дослідницького забезпечення патріотичного виховання (виконання курсових, випускових робіт, рефератів, статей відповідної тематики); музейної роботи; роботи з увіковічення пам'яті героїв минулого і сучасності; показових виступів курсантів зі стрийової підготовки, бойової підготовки, зразків зброї та військової техніки; участі у спортивних та мистецьких конкурсах і змаганнях, музичної, образотворчої і літературної творчості; екскурсій рідним краєм, місцями бойової слави тощо; участі у випуску газет, радіогазет, а за можливості – телепередач відповідної тематики; профорієнтації учнівської молоді тощо.

Серед засобів патріотичного виховання курсантів сьогодні особливу роль мають відігравати ЗМІ, художня література, мистецтво тощо. Ці засоби дають змогу пізнавати життя, за потреби зануритися у минуле, засвоїти необхідний досвід. Вони здатні хвилювати почуття, а завдяки емоційному переживанню інформація краще засвоюється.

Крім цього, важливими засобами патріотичного виховання майбутніх офіцерів є і повинні залишатися військові традиції та військові ритуали. До них, зокрема, належать: ритуали прийняття військової присяги, посвяти в офіцери, військові паради, церемонії нагородження, виконання патріотичних пісень тощо.

Символіка різних видів військ також володіє потужним виховним потенціалом. Наприклад, символами емблем з'єднань та військових частин Збройних Сил України є синьо-жовті стрічки, тризуб, китиці червоної калини, герби старовинних міст України, символіка Козаччини тощо. Очевидно, що використання такої символіки є свідченням патріотичної налаштованості військовослужбовців.

В поведінковій сфері всі засоби виховання мають спрямовуватися на формування в курсантів суспільно-орієнтованих форм поведінки, готовності враховувати інтереси суспільства, держави, відстоювати їх та захищати. Для цього важливо залучати їх до різних патріотично

спрямованих форм діяльності: викладання уроків мужності, таборування разом з дітьми та молоддю, волонтерства тощо. Важливо схвалювати будь-яку ініціативу курсантів в напрямі організації різноманітних заходів та спонукати їх до цього.

Специфіка військової підготовки передбачає суб'єкт-об'єктний підхід в організації освітнього процесу зважаючи на жорстку субординацію у військовій ієрархії. Натомість ми переконані, що у вихованні важливо поступово переходити на новий рівень взаємодії педагогів і курсантів, забезпечувати суб'єкт-суб'єктні взаємини. Такий характер взаємин має відбуватися як демонстрація і передача ціннісного ставлення педагога-вихователя, передача вихованцям способів діяльності, стимулювання активності та вільного вибору. При цьому варто уникати формування бар'єрів спілкування, обирати правильний стиль спілкування, з боку педагога-вихователя мають проявлятися тактовність, емпатія, толерантність.

За такого підходу до патріотичного виховання створюються умови для формування активності та самостійності курсантів, здатності до формулювання власної компетентної точки зору, прийняття обґрунтованих рішень у різних, у т.ч. й нестандартних умовах професійної діяльності, а також до вдосконалення професійної майстерності.

Отже, в сучасних умовах актуалізуються питання збагачення змісту, урізноманітнення форм, методів і засобів патріотичного виховання курсантів військових закладів вищої освіти з метою вироблення в них власних смислів служіння Батьківщині. При цьому нагальним питанням залишається перехід на новий рівень взаємодії педагогів і курсантів, що забезпечував би суб'єкт-суб'єктні взаємини у процесі виховання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Брижаний Є. Військово-патріотичне виховання майбутніх офіцерів Збройних Сил України. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія: Педагогічні науки.* 2016. № 1. С. 5–18.
2. Воробйов Г. П. Підготовка офіцерів для сухопутних військ Збройних Сил України: історія та перспективи. *Військово-науковий вісник.* 2013. Вип. 19. С. 12–23.
3. Деточка О. Д. Уявлення військовослужбовців про патріотизм та їх готовність захищати Батьківщину». *Патріотизм у системі сучасних суспільних цінностей: матеріали XV наук.-практ. конф.* Київ: ВНЗ «Національна академія управління», 2016. С. 78–80.
4. Єфімова В. В. Шляхи покращення військово-патріотичного виховання військовослужбовців та членів їхніх сімей у сучасних умовах. *Патріотизм у системі сучасних суспільних цінностей: матеріали XV*

- наук.-практ. конф. Київ: ВНЗ «Національна академія управління», 2016. С. 82–83.
5. Каменюк Ю. В. Соціально-психологічні аспекти військово-патріотичного виховання майбутніх офіцерів. *Збірник наукових праць Національної академії державної прикордонної служби України. Серія: педагогічні та психологічні науки*. 2015. № 1(74). С. 429–442.
  6. Коваль Г. В. Особливості військово-патріотичного виховання в Україні. *Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія»]. Сер.: Державне управління*. 2014. Т. 235. Вип. 223. С. 34–39.
  7. Положення про службу військового духовенства (капеланську службу) у Збройних Силах України. URL: http://www.mil.gov.ua/content/other/MOU40_2015.pdf
  8. Радзіковський С. Деякі аспекти ефективності ідеологічного виховання військовослужбовців. *Збірник наукових праць Національної академії державної прикордонної служби України. Серія: педагогічні науки*. 2016. № 1(3). С. 142–156.
  9. Рекомендації парламентських слухань про становище молоді в Україні на тему: «Ціннісні орієнтації сучасної української молоді» URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1908-19>
  10. Чорна К. І. Основні компоненти моральної самосвідомості зростаючої особистості. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*. 2014. Вип. 18(2). С. 404–412.
  11. Шевченко М. М. Глобалізація і військова освіта – український варіант. *Гуманітарний вісник Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету ім. Г. Сковороди: науково-теоретичний збірник*. Переяслав-Хмельницький, 2005. С. 460–770.